

Konfesinės problemos Žemaitijoje: stačiatikiai XVI a. II pusėje

RITA REGINA TRIMONIENĖ

Šiaulių universitetas, P. Višinskio g. 38, LT-76352 Šiauliai

El. paštas: trimon@siauliai.omnitel.net

Straipsnyje pateikiama nauja medžiaga (daugiausia iš neskelbtų šaltinių – Žemaičių žemės teismo aktų knygų, Lietuvos Metrikos) apie etninius ir konfesinius procesus Žemaitijoje XVI a. II pusėje. Aptariamos rusėnų ir rusų bajorų (iš LDK, Rusijos) atsikėlimo į Žemaitiją aplinkybės ir sąlygos, jų integracijos į vietos bendruomenę problemos.

Raktažodžiai: Žemaitijos Kunigaikštystė, rusai ir rusėnai, stačiatikiai, unitai

ĮVADAS

Sunku tiksliai pasakyti, kada Žemaitijoje pradėjo kurtis stačiatikiai. Dauguma jų buvo atvykę iš LDK slaviškų žemių ir Rusijos. Nuodugniau stačiatikių atsikėlimo į Žemaitiją procesą leidžia pasekti tik XVI a. ir vėlesni istoriniai šaltiniai. Tarp jų paminėtini Lietuvos Metrika, Žemaičių Žemės teismų aktų knygos, įvairūs Žemaitijos dvarų dokumentai.

Nors stačiatikių Bažnyčios istorija LDK yra gana plačiai tyrinėta, tačiau stačiatikių integracijos procesas į vietos lietuvių bendruomenę (etninėse lietuvių žemėse) faktiškai iki šiol nebuvo aptartas. Pagrindinė istoriografinė problema, kuri vienaip ar kitaip nagrinėjama istorikų darbuose, – valdančiosios dinastijos politika stačiatikių Bažnyčios LDK atžvilgiu, katalikų ir stačiatikių Bažnyčių tarpusavio santykiai, bažnytinės unijos idėjos plitimas ir įgyvendinimas. Vieni pirmųjų stačiatikių Bažnyčios istoriją pabandė apžvelgti Volodimiras Antonovičius ir Grigorijus Kiprijanovičius, dirbęs stačiatikių Dvasinėje akademijoje Vilniuje dar XIX a. pabaigoje. Jie gana tendencingai akcentavo Lietuvos stačiatikių kovą prieš katalikybės plitimą. Kita vertus, G. Kiprijanovičius savo darbe pateikia nemažai faktologinės medžiagos (nors ne visada patikimos) apie stačiatikių cerkvių fundacijas LDK¹. Wiktoras Czermakas daugiausia domėjosi stačiatikių ir unitų teisine padėtimi². Kazimierz Chodynckis savo monografijoje analizavo bažnytinės unijos idėjos plitimą

¹ В. Б. Антонович, *Очерк отношений польского государства к православию по истории Западной и Юго-Западной России*, Киев, 1885, т. 1; Г. Я. Киприанович, *Исторический очерк православия, католичества и уни в Белоруссии и Литве с древнейшаго до настоящего времени*, Вильна, 1899. Naujas leidimas: Г. Я. Киприанович, *Исторический очерк православия, католичества и уни в Белоруссии и Литве*, Издательство белорусского экзархата, 2006.

² W. Czermak, *Sprawa równouprawnienia schizmatyków i katolików na Litwie (1432–1563)*, Kraków, 1903, s. 38–55.

Lietuvoje ir Lenkijoje, unitų Bažnyčios įsitvirtinimą po 1596 m. Bresto bažnytinės unijos³. Plačią stačiatikių Bažnyčios istorijos nuo XI iki XXI a. Lenkijoje ir Lietuvoje (čia tik iki XVIII a. pab.) apžvalgą pateikė lenkų istorikas Antonis Mironowiczius⁴. Genutė Kirkienė daktaro disertacijoje „Chodkevičių vaidmuo LDK politinio elito struktūroje XV–XVI a.“ pastebėjo, kad Žygimanto Senojo ir Žygimanto Augusto valdymo laikais egzistavo neformali vietinė bažnytinė unija, kai Konstantinopolio patriarchas tampa tik nominaliu LDK stačiatikių valdovu, o realiu – LDK valdovai katalikai⁵. Tokia padėtis leido pasauliečiams stačiatikiams lengviau (be oficialios stačiatikių Bažnyčios hierarchų kišimosi) apsispręsti dėl savo konfesinės orientacijos. Neformalios unijos procesą užbaigė 1596 m. Brastos unija, kurią rusėnai suprato kaip dviejų krikščioniškų Bažnyčių sąjungą⁶.

Svetimšalių bajorų imigracijos į Žemaitiją ar LDK reiškinys iki šiol nebuvo išsamiai moksliskai tyrinėtas. Negausioje istorinėje literatūroje didžiausias dėmesys skiriamas lenkų arealo plitimui Lietuvoje, tuo tarpu kitų etninių ir konfesinių grupių migraciniai procesai nesusilaukė istorikų dėmesio.

Valdant Aleksandrui ir ypač Žygimantui Senajam stačiatikių bažnyčias buvo leista statyti ar atnaujinti ne tik rusėnų žemėse, bet ir etninėje Lietuvoje. Pagrindiniais jų fundatoriais buvo didikai stačiatikiai. Kunigaikščio Konstantino Ostrogiškio pinigais ir rūpesčiu po 1514 m. Oršos pergalės Vilniuje buvo pradėtos statyti net dvi naujos mūrinės cerkvės: Šv. Trejybės ir Šv. Mikalojaus⁷. 1511 m. Vilniuje buvo net 14 stačiatikių bažnyčių⁸. Tiesa, naujų cerkvių statyba turėjo būti derinama su didžiuoju kunigaikščiu. Tipiškas pavyzdys gali būti Anykščių cerkvės likimas.⁹ Ją pastatė senos kilmingos lietuvių katalikų giminės atstovas Anykščių vietininkas Jurgis Grigalaitis Astikaitis, nepasirūpinęs didžiojo kunigaikščio leidimu, todėl 1529 m. liepos 8 d. įsaku Žygimantas II liepė nugriauti neteisėtai pastatytą cerkvę. XVI a. II pusėje stačiatikių bažnyčios ir vienuolynai iškilo Surdegyje (Šv. Dvasios)¹⁰, Trakuose (Skaisčiausios Dievo motinos vienuolynas ir cerkvė, Priskėlimo cerkvė jau buvo,

³ K. Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczypospolita Polska*, Warszawa, 1934.

⁴ A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa, 2001; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, Białystok, 2003; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w Polsce*, Białystok, 2006.

⁵ G. Kirkienė, *Chodkevičių vaidmuo LDK politinio elito struktūroje XV–XVI a.*, daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2005, p. 62–67.

⁶ R. Černius, Bažnytinė unija, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 82. Šiame straipsnyje pateikiama ir Brastos unijos istoriografija.

⁷ A. Ярушевич, *Ревнитель православия князь Константин Иванович Острожский (1461–1530) и православная литовская Русь в его время*, Смоленск, 1897, с. 139.

⁸ J. Ochmański, Krzywý Gród wileński. Próba lokalizacji, *Zapiski historyczne*, 1971, t. 36, s. 62.

⁹ Žygimanto II raštas dėl stačiatikių cerkvės Anykščiuose nugriovimo, *Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – MAB RS), f. 20–16 (<...> жаловал нам каноник Виленский, плебан Оникштенский князь Войтех о том штож дей ты поставил церков рускую в местце нашом Оникштенском близу костела, чого там з давна небывало, а без воли нашео господарское <...>); A. Boniecki, *Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku*, Warszawa, 1883, s. 226. J. G. Astikaitis 1516 m. vedė Oną Chrebtavičiūtę. Vedybos su stačiatike iš dalies paaiškina cerkvės statybos Anykščiuose, kurių vietininku jis buvo nuo 1514 m., priežastis.

¹⁰ Istoriografijoje nėra vieningos nuomonės dėl stačiatikių bažnyčios ir vienuolyno fundacijos laiko Surdegyje (Panevėžio apsk.). Jei A. Mironowiczius nurodo XVI a. II pusę, tai Lietuvių enciklopedijoje teigiama, kad Šv. Dvasios vienuolyną fundavo Ona Staveckaitė Bilevičienė 1636 m., *Lietuvių enciklopedija*, LEL, 1963, t. 29, p. 211; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w Polsce*, s. 224.

pastatyta Švč. Trejybės)¹¹, 1553 m. Kaune. 1588 m. atnaujinta Konstantino Ostrogiškio 1493 m. fundacija Parudaminyje Teodorui Skuminui Tiškevičiui¹². Etninėje Lietuvos dalyje daugiausia stačiatikių bažnyčių ir vienuolynų buvo pastatyta valstybiniuose centruose – Vilniuje ir Trakuose, kitose vietovėse jų atsiradimas susijęs su stačiatikių didikų ir didesnių stačiatikių bendruomenių atsiradimu. Žemaitijoje XVI a., atrodo¹³, neiškilo nė viena stačiatikių bažnyčia. Žemaitija išliko etniškai ir konfesiškai gana vienalytė, rusėnai ir rusai¹⁴ čia nesikūrė arba neįsitvirtino. Vis dėlto rašytiniai šaltiniai rodo ką kitą. Žemaitijoje XVI a. apsigyveno ar įgijo valdas ne viena rusėnų bei rusų šeima.

Darbo tikslas – atskleisti stačiatikių (ypač bajorų iš Rusijos) kūrimosi Žemaitijoje XVI–XVII a. pradžioje ypatumus, jų integravimosi į vietos bendruomenę problemas, išsiaiškinti, ar bažnytinės unijos idėjos tapo aktualios Žemaitijoje apsigyvenusiems stačiatikiams.

Tiriant svetimšalių ir LDK tarpregioninę imigraciją XVI–XVII a. daugiausia medžiagos suteikia Lietuvos Metrikoje esančios didžiojo kunigaikščio donacinės privilegijos ir raštai atvykstantiems iš svetur bajorams. Užrašymų knygos paprastai buvo fiksuojama Lietuvos didžiojo kunigaikščio sutikimas (*consens*), patvirtinimas (*confirmatio*), raštas (*list*) bajorui valdyti žemes, nuomos (*list arędowny*), žemės perleidimo (*communicatio, cessio*) raštai. Juose būdavo nurodoma, kam skiriama žemė (titulas, pareigybė, pavardė, kartais iš kur kilęs), koku pagrindu ir kokia žemė skiriama arba išnuomojama, kokią tarnybą bajoras turės atlikti, gavęs žemę. Medžiagą papildė 1528 ir 1567 metų LDK kariuomenės surašymai¹⁵. Lietuvos Metrikoje nėra visų didžiojo kunigaikščio privilegijų, išduotų jo kanceliarijoje, tačiau jos medžiaga turtinga, chronologiškai tiksli ir nuosekli. Antra šaltinių grupė yra Žemaičių žemės teismo aktų knygos. Jų įrašai (žemės valdų įsigijimas, nuoma ir pan., vedybinės sutartys, testamentai, dvarų inventoriai) leidžia pasekti, kaip atvykę bajorai įsitvirtina Žemaitijoje. Buvo peržiūrėtos visos žemės teismų knygos nuo 1574 iki 1640 metų. Tiesa, jos nėra visiškai išlikusios, kai kurių įrašai apima tik atskirus mėnesius.

Pagrindinis tyrimo metodas – sisteminė ir hermeneutinė šaltinių kritika paremta jų probleminė analizė ir sintezė. Giminių istorijai tirti buvo pasitelkti genealoginis, žemėvaldos tyrimų ir, kiek leido šaltiniai, prozopografinis metodai.

RUSĖNŲ IR ATVYKĖLIŲ IŠ RUSIJOS TEISINIS STATUSAS

XVI a. vis daugiau Lietuvos bei jos rusėnų žemių bajorų įgijo žemių Žemaitijoje. Šį procesą lėmė tiek gaunamos pareigos Žemaitijoje (daugiausia tijūnų), santuokos ryšiai, tiek įgyjamos žemės. Žinoma, kad 1522 m. Vilniaus seime žemaičių tijūnai skundėsi valdovui, kad jų seniūnas Stanislovas Jonaitis Kęsgailaitis be jokios priežasties atiminėjo iš jų valdytas tijūnijas. Jau Kęsgailų seniūnavimo metais tarp jų tarnybininkų ir tijūnų pasitaikė ne vienas rusėnas: už gerą tarnybą Stankus Mačiochinas gavo Tendžiogalos valdas. Vėliau jas perėmė Prokopas Rozvaras, kurio našlę vedė smolenskietis Bagdonas Pluskovas¹⁶. Josvainių

¹¹ A. Baliulis, S. Mikulionis, A. Miškinis, *Trakų miestas ir pilys*, Vilnius: Mokslas, 1991, p. 66.

¹² Г. Я. Киприянович, *Исторический очерк православия, католичества и унии вь Белоруссии и Литве сь древнейшаго до настоящаго времени*, с. 38–39. К. Chodynicki, op. cit., s. 147.

¹³ G. Kiprijanovičius yra nurodęs cerkvę Vaibaraičiuose.

¹⁴ Šiame straipsnyje rusėnų terminu vadinami LDK slavų žemių gyventojai, o rusais įvardijami Rusijos gyventojai.

¹⁵ *Литовская метрика, Книги публичных дел. Переписи войска Литовского, Русская историческая библиотека*, отдел первый, часть 3, Петроград, 1915, т. 33.

¹⁶ E. Saviščevas, XVI a. pirmos pusės žemaičių valdžios elitas: kilmė ir tapatumas, *Žemaičių istorijos virsmas iš 750 metų perspektyvos*, Vilnius, 2004, p. 174, 178.

vietininku 1528–1546 m. buvo kunigaikštis Mikalojus Ivanovičius Osovickis¹⁷, kurio kilmė nėra aiški.

XVI a. viduryje, kai Žemaičių seniūno pareigos atiteko Jeronimui Chodkevičiui, administracinis krašto aparatas dar pasipildė nevietiniais bajorais: Žemaitijoje kūrėsi ir įgijo žemės valdų Hlebavičių¹⁸, Solomereckių¹⁹, Sapiegų²⁰, Borovskių ir kitos giminės. Be LDK rusėnų giminių, Žemaitijoje kūrėsi ir atvykėliai iš Rusijos. Tokie procesai buvo gana skausmingi nuo seno autonomines tradicijas puoselėjančiai Žemaitijos visuomenei (daugiausia, žinoma, bajorijai), todėl ne visada buvo palankiai vertinami. Žemaičių bajorai 1551–1559 m. seimuose nuolat iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio reikalavo, kad „Žemaitijos urėdai nebūtų duodami nei lietuviams, nei rusėnams ir negyvenantiems [Žemaitijoje – R. T.], tik žemaičiams, kurie iš tėvų ir iš žemionių savo yra vietiniai gyvenantys žemionys“²¹. Valdovas pažadėjo laikytis nuostatos pareigybes skirti tik vietos bajorams. Ši nuostata buvo įtvirtinta ir 1555 m. seimo nutarimuose²². 1566 m. II Lietuvos Statute rašoma, kad „kas iš svetimtaučių už savo nuopelnus toje mūsų valstybėje įsigijo dvarą iš mūsų malonės ir donacijos arba kokia kita teise, tuomet tik tuo dvaru gali naudotis, būdamas dabartiniu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiu ir atlikdamas žemės tarnybą tai valstybei, bet į pareigas ir kitus visus dvasinius ir pasaulietinius urėdus negali būti renkamas nei mūsų valdovo skiriamas“.

¹⁷ K. Jablonskio sudarytas XVI–XVII a. Žemaičių seniūnijos pareigūnų sąrašas, *MAB RS*, f. 256–995, l. 8.

¹⁸ Hlebavičių giminė, nors savo šaknis buvo įleidusi Smolensko, Vitebsko žemėse, tačiau buvo katalikiška. Jurgis Hlebavičius 1494–1495 m. buvo Žemaitijos seniūnu, jo sūnus Jonas 1528 m. iš antros žmonos Sofijos Petkevičiūtės (Jono Ščitos našlės) gavo valdyti nemažas žemės valdas Žemaitijoje (*Polski słownik biograficzny*, Wrocław, Kraków, Warszawa, 1960, t. IX/1, z. 40, s. 541–542).

¹⁹ Ivanas Vasiljevičius Solomereckis iš antros žmonos Vilniaus vaivadaitės Onos Hlebavičiūtės (vedė 1550) įgijo jos valdas – Kelmę su Dabikinės valsčiumi. Jo sūnus Bogdanas 1591 m. jas pardavė Jonui Gruzevskiu. Solomereckiai buvo stačiatikybės šalininkai, nepalaikė Brastos bažnytinės unijos, tačiau juos siejo glaudūs ryšiai su evangelikais (*Polski słownik biograficzny*, Warszawa, Kraków, 2001, t. XI/3, z. 166, s. 326–328).

²⁰ Kunigaikštienės Elenos kancleris Ivanas Sapiega (mirė 1517) dar 1502 m. iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Žemaitijoje gavo valdyti Dievogalos dvarą ir miško masyvą, Panemunę, 1504 m. – Gedgaidiškes. Jo antroji žmona Elžbieta Hlebavičiūtė po vyro mirties Gedgaidiškes ir Panemunę gavo kaip dalią. Šias valdas paveldėjo sūnus Fiodoras (M. Michalewiczowna, Sapieha Iwan, *Polski słownik biograficzny*, Wrocław, Kraków, Warszawa, 1993, t. XXXIV/4, z. 143, s. 613, 617). Naugarduko vaivada Povilas Sapiega šias valdas galutinai perėmė 1566 metais. Kitų metų LDK kariuomenės surašyme jis nuo šių valdų išstatė 19 raitelių ir kt. Žemės valdas ir pareigybes Žemaitijoje turėjo LDK pakancleris Povilas Sapiega (1565–1635) – Telšių ir Dirvėnų laikytojas; Leonas Sapiega (1557–1633) laikė Rietavo tįjūniją, vėliau Josvainių ir Dirvėnų valsčius, kurį laiką jo nuosavybėje buvo Tūtuvėnai (*Polski słownik biograficzny*, Wrocław, Kraków, 1994, t. XXXV/1, z. 144, s. 102, 129–130, 136–137). *Литовская метрика, Книги публичных дел, Переписи войска Литовского*, с. 452.

²¹ S. Kutrzeba, *Historija ustroju Polski w zarysie. Litwa*, Lwów, 1914, s. 200.; *Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529. Tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563*, Poznań, 1841, s. 461. („Za tym też prosili jeho krolewskoje milosti, aby wrady w zemli zomojtskoje nebyli dawany ani litwe, ani rusi i neoselym, odno zomojti, kotoryje z otcow i z rodzicow swoich sut' tamosznije rodiczi oselyje, i to za przyczinoju starosty i tiwunow szlacht.“); *Литовская метрика, Книги публичных дел, Русская историческая библиотека*, Юрьев, 1914, т. 30, № 13, с. 282–283. (1559 m. Žemaičių bajorai didžiojo kunigaikščio prašė: „жебья Ляхове и Русь, которымъ надъ привилья ваши врады в земли Жмудьской подаваны, зложоны з урядовъ были и впередь абы чужоземцомъ врады не даваны <...>“).

²² *Литовская метрика, Книги публичных дел, Русская историческая библиотека*, т. 30, № 13, с. 283.

Nepaklusimas šiai nuostatai grėsė valdos atėmimu didžiojo kunigaikščio naudai²³. 1587 m. instrukcija žemaičių pasiuntinius į seimą įpareigojo pasiūlyti, kad būtų apsvarstytas klausimas dėl svetimšalių (ne iš Lietuvos ar Lenkijos, bet iš užsienio valstybių) indigenato ir pareigybių skyrimo²⁴. 1588 m. III Lietuvos Statutas papildė antrąjį. Svetimšalis, apsigyvenęs Lietuvoje ir įsigijęs žemės nuosavybę, dar turėjo prisiekti to pavieto Pilies teisme „prieš žemės arba pilies urėdus to pavieto, kurie tuo laiku ten atvykti gali, kad bus ištikimas ir palankus tai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybei, kaip ir vietiniai, ir atliks žemės tarnybą tai valstybei“²⁵. Taigi paskutiniai du Statutai, nedrauddami užsieniečiams įsigyti žemės visoje LDK (griežtai ribotas tik urėdų skyrimas), atvėrė duris spartesniems socialiniams ir etniniams pokyčiams Žemaitijoje.

IMIGRACIJOS KELIAI IR SOCIALINIS STATUSAS

XVI a. II pusėje LDK rusėnų Žemaitijos kunigaikštystėje buvo pakankamai daug. Gana painius jų vedybinių ryšių su vietos bajorija tinklas labai apsunkina jų atsikėlimo kelių apžvalgą. Gausesnė maskviečių imigracija į Žemaitiją prasidėjo Livonijos karo metu jau valdant Žygimantui Augustui. Kartais iš Rusijos žemių pasitraukdavo ištisos bajorų šeimos²⁶. Paprastai jų atstovai Lietuvos Metrikos knygų įrašuose vadinami „bajorų sūnumis“ (*filiis boiarum, syn bojarski*), „maskviečiais“ (*moskvitin*)²⁷. Įsigalėjo praktika, kad didieji kunigaikščiai jiems skirdavo žemes „prasimaitinimui“, iki gyvos galvos arba tol, kol nebus atgautos rusų žemės jų tėvynėje. Užsitęsėdavo ir indigenato suteikimas, nes žemę maskviečiai valdydavo laikinai.

Perbėgėliai iš Rusijos broliai Ivanas, Bogdanas ir Vasilijus Ivanovičiai Bunakovai turėjo atsikelti į Livoniją dar 1571 m.²⁸, tačiau žemaičių seniūnas Jonas Jeronimas Chodkevičius ilgai delsė valdovo pavedimu skirti jiems žemę. Tik 1578–1579 m. jiems buvo suteikta žemė, tik ne Livonijoje, o Žemaitijoje – Beržėnų, Tverų, Viešvėnų ir M. Dirvėnų valsčiuose. Vasilijus gavo 14 valakų žemės, Ivanas – 10 valakų, o Bogdanas – net 22 valakus žemės. Kaip pagrindas skirti Bunakovams žemių valdas didžiojo kunigaikščio privilegi-

²³ Statut Litewski Drugiej redakcyi (1566), *Archiwum Komisji Prawniczej*, Kraków, 1900, t. VII, s. 48.

²⁴ Vilnius, 1587 01 27 instrukcija pasiuntiniams į seimą, *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie*, AR, II, 165. („9. O indigenach aby bez consensu in generali conventu niebyli stworzeni ani na żadne rzeczy i dignitarstwa przypuszczani, ani ktory teraz dzierzą aby byli degradowani. 10. W rzeczy wszelkie lub ziemskie, dworne, komorne stolów przed obraniem pana ludziom godnym y zaslužonym w Rzeczpospoliecie narodowi WKL, a nie obcym ludziom były rozdane, a za byłogo pana były uprzywilegowane.“)

²⁵ I. Lappo, *1588 metų Lietuvos Statutas*, Kaunas, 1938, t. 2, p. 233.

²⁶ С. Горский, *Жизнь и историческое значение князя Андрея Михайловича Курбского*, Казань, 1858, с. 126. Kartu su kunigaikščiu A. Kurbskiu į LDK pasitraukė nemažai rusų bajorų. Apie į Žemaitiją atvykusias maskvėnų bajorų šeimas rašoma toliau šiame straipsnyje.

²⁷ *Lietuvos Metrika* (toliau – LM) (mikrofilmai saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve), f. 398, kn. 112, l. 129v („nobilibus filiis boiarum olim ex Moschovia Ivano, Bohdano et Basilio Iwanoczom Bonakowum fratri <...>“); LM, kn. 72, l. 28 („москвитинъ сынъ боярский Борисъ Есмановъ“); LM, kn. 83, l. 122 („Василью Федоровичу Дударову москвитину“).

²⁸ Varšuva, 1571 03 30. Žygimanto Augusto privilegija Bunakovams, LM, kn. 112, l. 129v–130. Apie Bunakovus žinoma, jog dar XVI a. pradžioje jie gyveno Kašino apylinkėse. Bogdanas Dmitrijevičius ir Nikita Bogdanovičius minimi dalyvavę Danijos karaliaus Kristijono III brolio Magnaus vestuvėse su Marija Starickaja (*Российская родословная книга*, С. Петербург: изд. кн. П. Долгоруковым, 1857, ч. 4, с. 311).

jose minimi jų kariniai nuopelnai Livonijos kare²⁹, tačiau tijūnai vėl ilgai neskyrė didžiojo kunigaikščio privilegijose numatytų žemės sklypų³⁰. Dokumentuose Bunakovai įvardijami Žemaitijos *žemionimis* tik apie 1589 m., kai Vasilijui Bunakovui buvo patvirtintos žemės valdyti leno teise³¹. *Žemionio* termino reikšmė XVI a. II pusėje (po Valakų reformos) pamažu kito. 1528 m. surašytoje LDK kariuomenėje minimi bajorai, žemionys ir šlėkta. Dokumentuose vis labiau išvirtinant *šlėktos* terminui, terminai *bajoras* ir *žemionis* palaipsniui nustojo reikšti privilegijuotą šlėktos luomą. E. Gudavičius pastebėjo, kad dalykinėje raštvedyboje net iki XVII a. terminu *bajorais* buvo įvardijami karo tarnai, o bendroji žemionio sąvoka apie XVI a. II pusę ėmė reikšti visiškai eilinių žemvaldžių, galintį net neturėti valstiečių³². Turėjo šios sąvokos ir regioninių reikšmės skirtumų³³. J. Jurginis rašė, kad dar XVIII a. pabaigoje prasikaltusį žemionį Rietavo dvaras „turi tuojau paversti <...> bajoru, o bajorą, pasiturintį ūkininką, galintį turėti visą žemininko aprangą, gražius namus ir tinkamą visoms toms prievolėms atlikti, tuoj pastatyti toje vietoje ir pakelti žemininku, nes dorybė visada pratus paaukštinti, o nedorybė – pažeminti žmogų“³⁴. Kaip matyti, vieni *žemionys* Žemaitijoje nuskurdo ir įsiliejo į *bajorų* gretas, kiti išlaikė savo privilegijuotą padėtį³⁵. Kita vertus, tai, kad atvykėliai iš Rusijos jau buvo įvardijami Žemaitijos *žemionimis*, rodo jų pritaipimą prie vietos bendruomenės ir pripažinimą visateisiais piliečiais. Vis dėlto Bunakovų padėtis išliko nestabili. XVII a. I pusėje jie prarado nemažą dalį savo valdų. 1616 m. Šiaulių vaitas Motiejus Juknaitis Vyr. tribunolo sprendimu perėmė 6,5 valako žemės iš Bogdano Bunakovo valdyto Saurimaičių dvaro Beržėnų valsčiuje³⁶. 1641 m. šis kaimas, kaip neteisėtai valdytas, buvo atimtas iš Bogdano Bunakovo anūkų – Karpio, Jarošo, Rapolo, Jono ir Stanislovo – bei atiduotas valdyti Kristupui Daukšai³⁷.

Sunkiai indigenatą įgijo ir kitos iš Rusijos atvykusios bajorų šeimos. Štai dar Žygimanto Augusto laikais į Žemaitiją atsikėlęs Vasilijus Fiodorovičius Dudarovas bei jo vaikai ir vaikaičiai nesugebėjo išvirtinti šiame krašte. Kaip rodo 1567 m. LDK kariuomenės surašymas, Raseinių valsčiuje jis turėjo 3 valakus žemės³⁸ (iki gyvos galvos). Įdomu, kad netgi 1590 m. Žemaičių žemės teismo aktų knygoje Vasilijus Fiodorovičius įvardijamas

²⁹ Lvovas, 1578 06 17 ir 1578 06 18. Stepono Batoro privilegijos Vasilijui ir Bogdanui Bunakovams, *LM*, kn. 59, l. 129v–130, 130–131; Gardinas, 1584. Stepono Batoro raštas Vasilijui Bunakovui, *LM*, kn. 70, l. 78v–80; Vilnius, 1579 06 15. Stepono Batoro patvirtinimas Ivanui Bunakovui, *LM*, kn. 64, l. 184–185; Vilnius, 1580 05 30. Stepono Batoro patvirtinimas Bogdanui Bunakovui, *LM*, kn. 65, l. 30–30v.

³⁰ Pavyzdžiui, Vasilijus Bunakovas žemės laukė nuo 1578 iki 1586 metų. Tik nuolatiniai valdovo raginimai privertė M. Dirvėnų tijūną Merkelį Šemetą skirti valdovo privilegijose numatytas žemes; Gardinas, 1584. Stepono Batoro raštas Vasilijui Bunakovui, *LM*, kn. 70, l. 78v–80; Gardinas, 1586 05 02. Stepono Batoro raštas Vasilijui Bunakovui, *LM*, kn. 73, l. 172v–173.

³¹ 1589 06 05. Byla tarp M. I. Golovino ir I. I. Bunakovo, *VUB RS*, f. 7, *Žemaičių žemės teismo aktų knyga* (toliau – *ŽŽTAK*), 1589, l. 332–332v, 495; Vilnius, 1589 08 05. Žigmanto Vazos patvirtinimas Vasilijui Bunakovui, *LM*, kn. 76, l. 77–77v.

³² E. Gudavičius, *Lietuvos europėjimo kelias*, sudarė A. Bumblauskas, R. Petrauskas, Vilnius: Aidai, 2002, p. 156, 158.

³³ W. Sienkiewicz, Bojarzy – szlachta i ziemianie w dobrach prywatnych w Wielkim Księstwie Litewskim w pierwszej połowie XVI wieku, *Zapiski historyczne*, 1983, t. XLVIII, z. 4, s. 33–63.; G. Błaszczuk, *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492–1569*, Poznań, 2002, s. 204–205.

³⁴ J. Jurginis, *Lietuvos valstiečių istorija*, Vilnius, 1978, p. 135–137.

³⁵ J. Jurginis, *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*, Vilnius, 1962, p. 284–287.

³⁶ 1616 02 06. Byla tarp M. Juknaičio ir B. Bunakovo, *ŽŽTAK*, 1616, 61 / 14635, Nr. 335, l. 654–654v.

³⁷ Varšuva, 1640 02 08. Vladislovo Vazos privilegija K. Daukšai, *LM*, kn. 112, l. 593v–594.

³⁸ *Литовская метрика, Книги публичных дел, Переписи войска Литовского*, с. 1322.

ne Dudarovo, bet Moskvitino pavarde³⁹. Po jo mirties tėvo palikimą pasidalijo sūnūs Ivanas ir Simonas. Tačiau net ir trečia Dudarovų karta 1628 m. įvardijama tik kaip maskviečiai, bet ne Žemaitijos žemionys⁴⁰.

Žemaitijoje siekė įsikurti ir kitas perbėgėlis iš Maskvos – Borisas Esmanovas. 1580 m. Steponas Batoras kreipėsi į Karšuvos tijūną, kad jis skirtų B. Esmanovui 8 valakus žemės, tačiau tik 1586 m. Janoldovo kaime pagaliau buvo skirti „prasimaitinimui“ 5 sėdimi valakai ir 3 tušti jam bei jo žmonai iki gyvos galvos. Beje, tuo metu Karšuvos tijūnu buvo kunigaikštis Grigorijus Jurgevičius Borovskis, perėmęs tijūniją iš savo tėvo. Borovskių genealoginės šaknys siekė Algirdaičius ir Maskvos didžiuosius kunigaikščius Kalitas⁴¹. 1598 06 23 Olyvoje savo teisę iki gyvos galvos valdyti Janoldovą B. Esmanovas perleido kitam maskviečiui Semionui Križinui⁴². Tuo pačiu metu kaip ir B. Esmanovas, 1580–1586 m., kol jam bus paskirta žemė šiame valsčiuje, taip pat Janoldovo kaime, laukė kitas perbėgėlis iš Rusijos kunigaikštis Bogdanas Želichovskis⁴³. Jis įgijo 4 sėdimus ir 2 tuščius valakus žemės. Vėlesni dokumentai nerodo, kad Želichovskiai būtų įsitvirtinę Žemaitijoje.

Nepalankiai perbėgėlius iš Rusijos sutiko ir Rietavo tijūnas Morkus Vnučka. 1563 m. jis atėmė Žygimanto Augusto 1562 m. „prasimaitinimui“ skirtus 10 valakų (8 sėdimus ir 2 tuščius) iš Sergejaus Zenovjevičiaus Folino, todėl 1586 m. Žemaitijos seniūnas Jonas Kiška buvo įpareigotas juos sugrąžinti⁴⁴.

Telšių seniūnijoje, Kiršių kaime, 6 sėdimus ir 1,5 tuščio valako 1582 m. iki gyvos galvos gavo maskvietis Prokopas Sermeninas. Tačiau jis užmušė kitą maskvietį Mikitką Ivanovičių ir pabėgo⁴⁵. Netrukus tame pačiame kaime 7,5 valako žemės „prasimaitinimui“ gavo kunigaikštienė Vasilisa Ivanovna Obolenska. Ją 1594 m. pasiėmė globoti žemaičių vyskupas Merkėlis Giedraitis, perleidęs jos valdytas žemes savo giminaičiams⁴⁶. Kunigaikščių Obolenskių giminė buvo garsi Rusijoje. Žinoma, kad apie 1446 m. jų protėvis buvo trumpam perbėgęs į LDK nuo Dmitrijaus Šemiakos (Maskvos didžiojo kunigaikščio Vasilijaus I brolio Jurgio sūnaus) persekiojimo⁴⁷. Kita kunigaikštytė Anna Michailovna Obolenska

³⁹ Raseiniai, 1590 07 18, V. F. Moskvitino raštas savo sūnams Jonui ir Simonui, *ŽŪTAK*, 1590, Nr. 372, l. 613–613v.

⁴⁰ *Литовская метрика, Русская историческая библиотека*, С. Петербург, 1915, т. 33, с. 1322.; Varšuva, 1596 08 23, Zigmanto Vazos privilegija V. I. Dudarovui, *LM*, kn. 83, l. 122–123; Varšuva, 1628 01 20, Zigmanto Vazos privilegija J. V. Dudarovui, *LM*, kn. 99, l. 237v–238v. („W woitowstwie Promiadziewskim Dudarowiczowi Moskwitinowi na szmat gruntu.“).

⁴¹ A Boniecki, op. cit., s. 15; *Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов*, Вильна, 1897, т. 24, с. 155.

⁴² Varšuva, 1580 01 08, Stepono Batoro raštas Karšuvos tijūnui dėl B. Esmanovo, *LM*, kn. 66, l. 13v–14; Gardinas, 1586 03 12, Stepono Batoro raštas B. Esmanovui, *LM*, kn. 72, l. 28; Olyva, 1598 06 23, Zigmanto Vazos privilegija S. Križinui, *LM*, kn. 83, l. 374–374v.

⁴³ Varšuva, 1580 01 08, Stepono Batoro raštas Karšuvos tijūnui dėl kunigaikščio Želichovskio, *LM*, kn. 66, l. 14; Gardinas, 1586 02 20. Stepono Batoro privilegija kunigaikščiui B. Želichovskui, *LM*, kn. 73, l. 132–132v.

⁴⁴ Gardinas, 1586 03 05, Stepono Batoro raštas S. Folinui, *LM*, kn. 73, l. 139v–140.

⁴⁵ Ryga, 1582 04 03, Stepono Batoro raštas M. Prevozkiui, *LM*, kn. 67, l. 155v–156.

⁴⁶ Varšuva, 1592 10 17, Zigmanto Vazos privilegija M. Prevozkiui, *LM*, kn. 77, l. 389–389v; Krokua, 1594 10 18. Zigmanto Vazos privilegija G. Šondai, *LM*, kn. 77, l. 528v–529v.

⁴⁷ K. Avižonis. *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1994, t. IV, p. 734.

buvo ištekęjusi už anksčiau minėto maskviečio Semiono Križino ir tenkinosi nedidele valda Janoldovo kaime, Karšuvos valsčiuje⁴⁸.

1590–1591 m. žemes Pajūrio valsčiuje (po 8 valakus) gavo perbėgėliai iš Maskvos Ivanas Jakovlevičius Grekas ir Kristupas Prokopovičius Svitinas⁴⁹. Žinoma, kad K. Svitinas 1641 m. atsisakė savo valdyto Spraudaičių kaimo Putvinskių naudai.

Tverų ir Užvenčio valsčiuje 1579–1590 m. žemes (per 64 valakus) iki gyvos galvos gavo valdyti Agišas Vasiljevičius Sarichozinas⁵⁰. Greičiausiai jis buvo totorius, o ne maskvietis. Tačiau žinoma, kad Užvenčio tįūnijoje Pelėnų kaimas su 10 sėdimų ir 2 tuščiais valakais, kurį gavo valdyti A. Sarichozinas, prieš tai priklausė tuo metu jau mirusiam maskviečiui Vasilijui Žochovui ir jo žmonai⁵¹.

Tokių smulkių bajorų perbėgėlių pasitaikydavo ir vėliau, XVII amžiuje. 1615 m. Bogdanas Grigorijus Kornejovas su žmona gavo 5 valakus žemės Pajūrio valsčiuje⁵². 1638 m. Vladislovas Vaza įpareigojo Šiaulių ekonomijos valdytoją Albrechtą Radvilą skirti žemes (beveik 70 valakų) maskviečiams Mikitai Naryškinui, Ivanui Kosatkinovui ir Timofiejui Kornejovui. Vladislovas Vaza atsižvelgė į T. Kornejovo tarnybą dar nuo Zigmanto Vazos laikų⁵³. 1639 m. Šiaulių ekonomijoje buvo skirtos valdos Andriui Nieprečinui⁵⁴.

Vis dėlto labiausiai tarp perbėgėlių iš Rusijos iškilo Golovinų giminė. Tai liudija gauti dideli žemių plotai, vedybos su įtakingomis giminėmis. 1585 m. Michailas Ivanovičius Golovinas, kaip perbėgėlis iš Maskvos, gavo iki gyvos galvos valdyti per 25 valakus žemės M. Dirvėnų valsčiuje, Pavenčių dvare, vėliau – dar Purvėnų ir kt. kaimus⁵⁵. Apie aukštą jo padėtį liudija ir anekdotiškas įvykis, užfiksuotas Žemės teismo aktų knygoje. 1587 m. M. Golovinas vyko į elekcinį seimą į Varšuvą, pasisamdęs sau kaip tarnybininką buvusį perbėgėlį iš Rusijos Bogdaną Bunakovą. Už tarnybą jis įsipareigojo pastarajam sumokėti 30 kapų grašių metinės algos (*jurgielto*), nupirkti kailinius bei medžiagų drabužiams jam ir jo tarnui. B. Bunakovas papildė M. Golovino būrį dviem raiteliais. Tačiau Lenkijoje jis atsisakė tarnauti M. Golovinui, vėliau teisme aiškindamas, kad nebuvo jo tarnu, o tik draugu, pinigus ir medžiagas ėmęs kaip dovanas už patirtus nepatogumus. Iš M. Golovino skundo Žemaitijos seniūnui Jonui Kiškai aiškėja, kad B. Bunakovas ir jo brolis Ivanas, pasiligojus šeimininkui, perbėgo tarnauti pas jo priešininką Melchiorą Šemetą⁵⁶. Sunku pasakyti, dėl ko prasidėjo nesutarimai tarp M. Golovino ir M. Dirvėnų valsčiaus, kuriame pastarasis gavo

⁴⁸ Olyva, 1598 06 23. Zigmanto Vazos privilegija S. Križinui, *LM*, kn. 83, l. 374–374v.

⁴⁹ Varšuva, 1590 10 06. Zigmanto Vazos raštas paizdininkui, *LM*, kn. 77, l. 165–165v, 284v–285; Varšuva, 1641 01 04. Vladislovo Vazos sutikimas K. Prokopovičiui dėl žemės perdavimo, *LM*, kn. 113, l. 576v.

⁵⁰ Vilnius, 1579 06 24. Stepono Batoro privilegija A. Sarichozinui, *LM*, kn. 64, l. 204–204v; Šiauliai, 1589 11 06. Zigmanto Vazos privilegija A. Sarichozinui, *LM*, kn. 77, l. 61–61v; Varšuva, 1590 11 30. Zigmanto Vazos privilegija A. Sarichozinui, l. 174v–175; Krokova, 1592 07 10. Zigmanto Vazos privilegija I. Sarichozinui, *LM*, kn. 76, l. 270–271v.

⁵¹ Nepolonicos, 1585 07 13. Stepono Batoro privilegija V. Žochovui, *LM*, kn. 70, l. 208–208v; Šiauliai, 1589 11 06. Zigmanto Vazos privilegija A. Sarichozinui, *LM*, kn. 77, l. 61–61v; Krokova, 1592 07 10. Zigmanto Vazos privilegija I. Sarichozinui, *LM*, kn. 76, l. 270–271v.

⁵² Varšuva, 1623 11 18. Zigmanto Vazos privilegija B. Kornejevui, *LM*, kn. 100, l. 152–152v.

⁵³ Varšuva, 1639 11 29. Vladislovo Vazos patvirtinimas maskviečiams, *LM*, kn. 113, l. 440v–441.

⁵⁴ Varšuva, 1639 12 07. Vladislovo Vazos patvirtinimas V. Nieprečinui, *LM*, kn. 113, l. 454v.

⁵⁵ Gardinas, 1585 12 10. Stepono Batoro privilegija M. Golovinui, *LM*, kn. 70, l. 210–210v; Gdanskas, 1594 08 22. Zigmanto Vazos patvirtinimas M. Golovinui, *LM*, kn. 77, l. 506v–507v.

⁵⁶ 1589 06 05. Byla tarp M. Golovino ir B. Bunakovo, *ŽŪTAK*, 1589, Nr. 427, l. 329v–330; Nr. 429, l. 332–333.

valdyti žemes, tįjūno M. Šemetos. Skunde teismui M. Golovinas teigė, kad pastarasis kėsinosi į jo gyvybę Purvėnuose, Varšuvoje⁵⁷. Po jo mirties apie 1599 m. jo žemes buvo leista laikyti žmonai Teodorai Ždanovnai, Lukošiaus dukrai⁵⁸. Dar ir XVII a. I pusėje Goloviniai valdė žemes skirtinguose Žemaitijos pavietuose.

Kaip matyti, dauguma atvykusiųjų iš Rusijos buvo karo pabėgėliai, nusprendę savo likimą susieti su Lietuvos valstybe. Įsigalėjo praktika, kad valdas jiems paprastai skirdavo tik Lietuvos valdovas ir tik labai retai – iki gyvos galvos. Perbėgėliai dažniausiai valdė pakan-kamai nedidelius, 5–8 valakų, sėdimus ir tuščius žemės sklypus. Nedaugelis giminių (Dudarovai, Bunakovai, Križinai, Goloviniai) sugebėjo žemę išlaikyti kelias kartas. Būtent šių šeimų istorijos leidžia mums pasekti, kaip stačiatikių giminės sugebėjo integruotis į žemaičių visuomenę. Integracijos procesą spartino tikėjimo pakeitimas ir santuokos su vietinių bajorų šeimomis.

VEDYBINIAI RYŠIAI IR KONFESINĖ PRIKLAUSOMYBĖ

Šaltiniai dažniausiai neįvardija atvykusiųjų iš Rusijos sutuoktinių, tačiau netiesioginiai duomenys rodo, kad santuokos paprastai buvo sudaromos tarpusavyje. Pasitaikė ir išimčių. Štai Michailas Golovinas buvo vedęs Teodorą Lukašovną Ždanovną. Žinoma, kad Zuzana Stankevičiūtė Bilevičiūtė (evangelikų liuteronų Jono duktė ir Kristupo sesuo) 1572 m. ištekėjo už Lukošiaus Ždano⁵⁹. Vadinasi, Teodora buvo jų duktė. Ji turbūt buvo antroji Michailo Golovino žmona, nes minima tik nuo 1594 metų⁶⁰. Tikėtina, kad ji priklausė evangelikams. Žemaičių žemės teismų aktuose yra išlikęs galbūt jų palikuonio ar giminaičio Stepono Golovino Kafiečio 1626 m. rašytas testamentas⁶¹. Iš jo sužinome, kad Golovinas buvo vedęs du kartus: pirmoji žmona buvo lenkaitė Regina Grodzicka (tėvai Stanislovas Grodzickis ir Hanna Radzimska), pagal pirmą santuoką – Šostovicka. Greičiausiai ji priklausė evangelikų reformatų bažnyčiai, kaip ir visa Radzimskių šeima. Reginos brolis Melchioras 1600 m. užsirašė Karaliaučiaus universitete, įvardydamas save kaip „nobilis Samoita“⁶². Tačiau pats S. Golovinas buvo arba katalikas, arba unitas, nes testamente prašė jį palaidoti Kretingos bažnyčioje ir vienuolyne (kuris priklausė bernardinų konventui, o šie vienuoliai, kaip žinia, nereikalavo iš stačiatikių persikrikštijimo). Antroji žmona testamente įvardyta kaip Ieva Golovianka Kafietė, todėl jos kilmė nėra aiški.

Fiodoras Bunakovas, Bogdano sūnus (m. apie 1615), buvo vedęs kunigaikščio Andriaus Borovskio (Karšuvos tįjūno Michailo Jurjevičiaus brolio) dukrą Sofiją⁶³. Jų vaikų vardai nebūdingi stačiatikiams (Karpis, Jarošas, Rapolas, Jonas ir Stanislovas). Žinant, kad evangelikams liuteronams priklausęs Kristupas Stankevičius Bilevičius buvo vedęs Barborą Borovską⁶⁴, ga-

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Varšuva, 1599 03 08. Zigmanto Vazos patvirtinimas Golovinovai, *LM*, kn. 86, l. 13–13v.

⁵⁹ E. Saviščevas, Bilevičių kilmė ir genealogija, *Lituanistica*, 2001, Nr. 4, p. 10.

⁶⁰ Gdanskas, 1594 08 22. Zigmanto Vazos patvirtinimas M. Goloviniui, *LM*, kn. 77, l. 507v.

⁶¹ 1626 06 10. Stepono Golovino Kafiečio testamentas, *ŽŪTAK*, 1630–1639, 52, 73 / 14647, Nr. 252, l. 484–485.

⁶² G. Erler, *Die Matrikel der Albertus – Universität zu Königsberg i. Pr. (1544–1656)*, Leipzig, 1910, Bd. 1, S. 151.

⁶³ Siaurimaičiai, 1617 12 26. Borovskių paskolos raštas, *ŽŪTAK*, 1618, 63 / 14637, Nr. 245, l. 504–504v.

⁶⁴ I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 253.; E. Saviščevas. Bilevičių kilmė ir genealogija, p. 9.

lima numanyti, kad ši kunigaikštiška giminė taip pat buvo paveikta reformacijos sąjūdžio. Jarošas Bunakovas apie 1602 m. vedė Žemaitijos žemininko Jono Sirevičiaus dukterį Eleną⁶⁵. Beje, Sirevičių giminė taip pat priklausė evangelikams.

Kazimieras Nagurskis XVII a. II pusėje vedė Kristiną Križinovną, kuri, tikėtina, buvo kilusi iš XVI a. pabaigoje Žemaitijoje apsigyvenusio „maskviečio“ Semiono Križino ir kunigaikštietės Anos Obolenskos šeimos⁶⁶. Nagurskių giminė buvo katalikiška, todėl tikėtina, kad Križinai iki tol jau buvo unitai arba katalikai. Prisimintina, kad kunigaikštietę Vasilisą Obolenską ėmėsi globoti vyskupas M. Giedraitis.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad dalis stačiatikių integravosi į Žemaitijos bendruomenę priimdami evangelikų tikėjimą arba katalikybę. Kol kas negalima tvirtinti, kad Žemaitijos stačiatikių giminės XVI a. pabaigoje–XVII a. I pusėje perėjo į Rytų apeigų katalikų Bažnyčią. Esant nedidelėms, teritoriškai išskaidytoms stačiatikių (arba unitų) bendruomenėms, atskiri maldos namai, matyt, nebuvo statomi. Liturginės apeigos galėjo būti atliekamos ir privačiuose namuose. Žinoma, kad XVI a. pabaigoje–XVII a. pradžioje LDK didikams stačiatikiams buvo būdinga iš stačiatikybės atsiversti į evangelikų tikėjimą, o vėliau – į katalikybę. Tikėtina, kad taip galėjo būti ir Žemaitijoje. Tokiems tyrimams kol kas nepakanka turimos medžiagos. Žinomas ir 1599 m. kunigaikščio Konstantino Ostrogiškio nesėkmingas bandymas suvienyti LDK stačiatikius su evangelikais (kalvinistais). Anot Tadeuszo Kempos, K. Ostrogiškis dėl šios utopinės idėjos liko vienišas ir nesuprastas⁶⁷. Stepono Golovino pavyzdys rodo, jog jis galėjo priklausyti unitams ar būti jiems artimas. 1596 m. Bresto bažnytinės unijos idėjos turėjo būti gerai žinomos ir Žemaitijoje, todėl galima daryti prielaidą, kad XVII a. Žemaitijos stačiatikių orientacija į evangelikų ir katalikų Bažnyčias nepaneigia sąsajų su unitais egzistavimo galimybės.

PAREIGYBĖS

Nors Lietuvos didžiųjų kunigaikščių privilegijos skelbė, kad tik Žemaitijos gyventojas gali užimti pareigūnų vietas, tačiau didysis kunigaikštis, pradėdamas Žemaitijos seniūno pareigomis, baigiant tijūnais, vis dėlto skirdavo atvykusius iš LDK. Kaip jau minėta, 1544 m. – XVI a. II pusėje Žemaitijos seniūnais buvo Chodkevičių giminės atstovai⁶⁸. Tiek Jeronimas Chodkevičius, tiek jo sūnus Jonas, nors ir rusėnų kilmės, tačiau priklausė evangelikų Bažnyčiai. Nuo 1572 m. Jonas Jeronimaitis Chodkevičius perėjo į katalikybę⁶⁹.

Tarp Žemaitijos paseniūnių buvo Stanislovas Čechavičius (nuo 1588). Čechavičiai greičiausiai buvo kilę iš Naugarduko, bet XVI a. įleido savo šaknis Žemaitijoje.

1643 m., remiamas Vladislavo Vazos ir žemaičių vyskupo Jurgio Tiškevičiaus, Žemaitijos generaliniu seniūnu tapo Jonas Alfonsas Lackis. Įdomu tai, kad jis buvo Ivano Lackio, 1534 m. perbėgusio iš Maskvos į LDK, anūkas. Tiesa, Lackiai jau buvo visiškai įsitvirtinę

⁶⁵ 1602 01 19. M. Sirevičiaus raštas dukrai Elenai, *ŽŪTAK*, 1602, 47 / 14621, Nr. 172, l. 361.

⁶⁶ Varšuva, 1672 04 20. Mykolo Kaributo Višnioveckio sutikimas Steponui Mantautui, *LM*, kn. 136, l. 321–321v.

⁶⁷ T. Kempa, *Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524 / 152–1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej*, Toruń, 1997, s. 156–160.

⁶⁸ E. Savišcevas, XVI a. pirmos pusės Žemaičių valdžios elitas: kilmė ir tapatumas, p. 179–180; J. Kiaupienė, *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.*, Vilnius, 1988, p. 40–41.

⁶⁹ G. Kirkienė, op. cit., p. 198–207.

Lietuvoje, priėmę katalikybę⁷⁰. Jau XVII a. 3-iajame dešimtmetyje minėtasis Jonas Alfonsas Lackis buvo gavęs iki gyvos galvos valdyti žemės valdas Žemaitijoje, 1638 m. jis minimas kaip Žemaitijos kaštelionas⁷¹. Kadangi Jono Lackio paskyrimas į šias pareigybes nebuvo suderintas su žemaičiais, kilo didžiulis pasipiktinimas⁷², nes Žemaitijos bajorai seniūnu ketino išrinkti Jonušą Radvilą.

Kaip jau minėta, pagal Žemaitijos žemės nuostatus ir įvairias didžiųjų kunigaikščių privilegijas ne Žemaitijos žemionys negalėjo būti jos pareigūnais. Kadangi valsčiai buvo tiesioginės valdovo valdos, tai jis pats be Žemaitijos žemininkų pritarimo galėjo skirti tijųnus. Todėl jau nuo XVI a. vidurio dauguma tijųnų buvo kilę iš įvairių LDK žemių, būta netgi svetimšalių. 1554–1567 m. Karšuvos tijųnu buvo Michailas Borovskis (Jurgio sūnus). Nuo 1569 iki 1596 m. Karšuvos tijųnais buvo jo sūnūs Michailas ir Grigalius⁷³.

Pajūrio valsčiaus tijųnu 1572–1578 m., Vilkijos seniūnu buvo taip pat iš Algirdaičių kilęs kunigaikštis Aleksandras Polubinskis⁷⁴. Jo katalikišką konfesinę orientaciją rodytų tai, kad viena iš dukterų buvo įstojusi į pranciškonų vienuolyną⁷⁵. Ypač daug rusėnų tijųnais buvo Viduklės valsčiuje: 1533 m. Semionas Borisovičius Bokejevas, 1544–1547 m. Grigalius Trizna (protėviai kilę iš Seversko kunigaikštystės, valdę Brianską; šioms žemėms perėjus į Maskvos rankas, persikėlė gyventi į Lietuvą)⁷⁶, 1562–1563 m. Ivanas Michailovičius Kuropatva, greičiausiai kilęs iš Lenkijos Rusios (Haličo)⁷⁷. Žinoma, kad vienas iš Grigaliaus Triznos sūnų fundavo jėzuitų vienuolyną, kitas – Bazilionų, todėl manytina, kad tėvas galėjo būti arba unitas, arba katalikas⁷⁸. Kaip Žarėnų ir Medingėnų tijųnas 1546 m. yra minimas iš Pinsko kilęs Ivanovičius Fursas, o Petravičius Fursas 1589–1591 m. buvo Grūtės tijųnu. Šaltiniai liudija, kad ši giminė valdė žemes Dirvėnų, Karšuvos valsčiuose⁷⁹.

1554–1590 m. Rietavo tijųnu buvo Morkus Vnučka. Jo tėvas Laurynas atsikėlė į Žemaitiją iš Gardino srities. M. Vnučkos žmona Sofija buvo kilusi iš žemaitiškos Mitkevičių giminės⁸⁰. Ji buvo viena aktyviausių evangelikų reformatų bažnyčių steigėjų Žemaitijoje⁸¹.

⁷⁰ *Polski słownik biograficzny*, Wrocław, 1971, t. 16, s. 406–407; W. Kojalowicz, *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego, tak zwany compendium czyli klejnoty albo herbach*, W Krakowie, 1897, s. 289.

⁷¹ Varšuva, 1627 12 09. Zigmanto Vazos privilegija Tyzenhauzui, *LM*, kn. 102, l. 98–98v.; *Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов*, Вильна, 1887, т. 14, с. 450.

⁷² Vladislovo Vazos raštas dėl Žemaitijos kunigaikštystės seniūno rinkimo, *LM*, kn. 141, l. 60v–61.

⁷³ A. Boniecki, op. cit., S. 15; *Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов*, Вильна, 1897, т. 24, с. 155.

⁷⁴ K. Jablonskio sudarytas XVI–XVII a. Žemaičių seniūnijos pareigūnų sąrašas, *MAB RS*, f. 256–995, l. 15; K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, W Lipsku, 1841, t. VII, s. 366–367.

⁷⁵ K. Niesiecki, op. cit., t. VII, S. 367.

⁷⁶ K. Jablonskio sudarytas XVI–XVII a. Žemaičių seniūnijos pareigūnų sąrašas, l. 25; K. Niesiecki, op. cit., 1842, t. IX, s. 123.

⁷⁷ K. Jablonskio sudarytas XVI–XVII a. Žemaičių seniūnijos pareigūnų sąrašas, l. 25; A. Boniecki, *Herbarz Polski*, Warszawa, 1909, t. 13, s. 236.

⁷⁸ K. Niesiecki, op. cit., t. IX, s. 123.

⁷⁹ A. Boniecki, *Herbarz Polski*, Warszawa, 1902, t. 5, s. 331; K. Jablonskio sudarytas XVI–XVII a. Žemaičių seniūnijos pareigūnų sąrašas, l. 7, 22; *Опись документов Виленского Центрального архива др. актовых книгъ*, вып. 2, Вильна, 1903, № 31, с. 2, № 753, с. 154.

⁸⁰ V. Vaivada, Dėl M. Vnučkos giminystės ryšių, *Žemaičių praeitis*, Vilnius, 1993, t. 2, p. 83.

⁸¹ I. Lukšaitė, op. cit., p. 255.

1563–1566 m. Batakių vietininku buvo kunigaikštis Vladislovas Andrejevičius Zbaraskis, pagal Lietuvos metraščių kildinamas iš Gediminaičių⁸². Nors V. Zbaraskio konfesinė priklausomybė nėra aiški, tačiau tai, kad jis valdė evangelikams priklausiusius Batakus, rodytų jo orientaciją į šį tikėjimą.

XVI a. paskutiniajame dešimtmetyje Žemaitijoje įsitvirtino ir Sapiegų giminė. Leonas Sapiega buvo Rietavo tijūnu 1591–1611 m., Josvainių – 1591–1595 m., Beržėnų – 1592 m., jo sūnus Jonas 1595–1599 m. perėmė iš tėvo valdyti Josvainių tijūniją, Mikalojus Sapiega 1597–1607 m. buvo Karšuvos tijūnu⁸³.

Kita vertus, šaltiniai nerodo, kad šios giminės, išskyrus kunigaikščius Borovskius, Chodkevičius, Vnučkas, Triznas, ilgiau turėjo žemes Žemaitijoje. Aukštas pareigas Žemaitijoje garantavo ne tik kilmė, turtai, bet dažnai ir konfesinė priklausomybė. Retas stačiatikis galėjo užimti net ir žemiausią pareigybę ar būti pasiuntiniu į seimą. Nematyti tarp Žemaitijos pareigūnų ir perbėgėlių iš Rusijos, netgi tarp jų trečios kartos palikuonių.

IŠVADOS

XVI a. Lietuvos bei jos rusėnų žemių bajorai pradėjo įsigyti žemes Žemaitijoje. Nuo XVI a. vidurio šis procesas įsibėgėjo; Žemaičių seniūno pareigos atiteko Jeronimui Chodkevičiui, administracinis krašto aparatas pasipildė nevietiniais bajorais. Žemaitijoje pradėjo kurtis Solomereckių, Sapiegų, Borovskių, Hlebavičių ir kitos giminės. Be LDK rusėnų giminių, Žemaitijoje kūrėsi ir pabėgėliai iš Rusijos. Svetimųjų imigraciją ir jų politinės bei socialinės įtakos augimą buvo bandoma stabdyti įstatymais. Jei XVI a. viduryje dar buvo bandoma įstatymiškai riboti lenkų, rusėnų kėlimąsi į Žemaitiją, jiems skiriamas pareigybes, tai XVI a. 9-ajame dešimtmetyje jau kalbama tik apie svetimšalių užsieniečių indigenato ribojimą.

Maskviečių imigracija į Žemaitiją suintensyvėjo Livonijos karo metu, jau valdant Žygimantui Augustui. Kartais iš Rusijos žemių pasitraukdavo ištisos bajorų šeimos. Jų atstovai Lietuvos Metrikos knygų įrašuose vadinami „bajorų sūnumis“, „maskviečiais“. Dauguma atvykusiųjų iš Rusijos buvo karo pabėgėliai, nusprendę savo likimą susieti su LDK. Didieji kunigaikščiai jiems skirdavo žemes „prasimaitinimui“, iki gyvos galvos arba tol, kol nebus atgautos rusų žemės jų tėvynėje. Žemės sklypai būdavo nedideli – dažniausiai siekdavo kelis ar keliasdešimt valakų. Nedaugelis giminių (Dudarovai, Bunakovai, Križinai, Golovinai) sugebėjo žemę išlaikyti kelias kartas.

Šaltiniai dažniausiai neįvardija atvykusiųjų iš Rusijos sutuoktinių, tačiau netiesioginiais duomenimis, santuokos buvo sudaromos tarpusavyje. Pasitaikė ir išimčių. Galima daryti išvadą, kad dalis stačiatikių integravosi į Žemaitijos bendruomenę priimdami evangelikų tikėjimą arba katalikybę (Golovinai, Bunakovai, galbūt Obolenskiei).

Aukštas pareigas rusėnams Žemaitijoje garantavo ne tik kilmė, turtai, bet dažnai ir konfesinė priklausomybė katalikų ar evangelikų Bažnyčioms (Chodkevičiai, J. Lackis, dalis Borovskių, Polubinskių). Stačiatikiai rusėnai daugiausia galėjo pretenduoti į tijūno pareigas, tačiau tarp Žemaitijos pareigūnų nematyti perbėgėlių iš Rusijos, netgi jų trečios kartos palikuonių.

Gauta 2008 01 29
Parenta 2008 02 19

⁸² K. Jablonskio sudarytas XVI–XVII a. Žemaičių seniūnijos pareigūnų sąrašas, l. 2.; K. Avižonis, op. cit., t. IV, p. 49.

⁸³ K. Jablonskio sudarytas XVI–XVII a. Žemaičių seniūnijos pareigūnų sąrašas, l. 3, 8, 10, 17; *Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов*, т. 24, с. 294.

RITA REGINA TRIMONIENĖ

Problems of confessional dependence in Žemaitija: the Orthodox nobles in the second part of the 16th century

Summary

The immigration of the nobles from Lithuanian Russian lands and from Russia to Žemaitija in the 16th centuries had not never been investigated. Newcomers from Russia were called in Lithuanian documents *filiis boiarum*, *syn bojarski* or *moskvitin*. The article aims to show how the process exactly was going on, to ascertain the scale of the social, political, and confessional integration of Orthodox nobles in the local society. During the 16th century, the gaining of the offices in Žemaitija were forbidden to the nobles from abroad (in the middle of the 16th century even for inhabitants from other parts of Lithuania), but the Lithuanian law did not restrict acquirement of land property in Žemaitija for foreigners. Russians owned quite small plots (about 6–8 Valaks, sometimes 25 Valaks). Few of Russian families were able to keep them more than one generation.

From the second part of the 16th century when Jeronim Chodkiewicz became the grand-ducal lieutenant (*starosta*) of Žemaitija, the administrative apparatus of the country was renewed by nobles from Lithuania and foreigners. Most of them were Catholics, Protestants or Uniates. Nevertheless, among officeholders in Žemaitija we would not find any Russians.

Another trend noticeable in the second half of the 16th century is marriage bonds between people of the same nationality and confession, particularly Russians. It must be conceded that the main effect of this phenomenon was the common Orthodox faith. There are some exceptions of this rule. Some families (Golovins, Bunakovs and maybe Obolenskis) integrated into the local community after marriages with Protestants and Catholics. It is feasible that these Orthodox families became Uniates.